

Könyvek nyelvén...

Egyik magyarországi folyóiratunk főszerkesztője arra kért, írnam le, milyen törvények vagy szabályok szerint alakul a könyv és az olvasás helyzete változó világunkban. Bevallom, én szabályokat nem észlelek, törvényeket nem ismerek, elmondom inkább, amit a magam tapasztalatából erről a dologról gondolok. Sorban, de minden rendszer nélkül, ahogy eszembe jut...

Családi könyvtárunk úgy négyezer kötetből áll, három nemzedék gyarapította, és már a negyedik is alaposan hozzárakosgat. Magyar és külföldi szépirodalom (részben idegen nyelvű) mellett történelem, filozófia, sok művészettörténet, az antik szerzők kötetei, számos jogtudományi írás (amelyek lassan inkább jogtörténeté válnak). A legrégebbi a francia enciklopédisták idejében kiadott *Contrat social*, de föllelhető Eötvös József *A falu jegyzőjének* 1847-es kiadása, amelyet akár Petőfi is forgathatott. Rézmetszetes kolligátumok a Bach-korszak idejéből, egy angol nyelvű képes Shakespeare-összes, dedikált kötet Szabó Lőrincztől és Pablo Nerudától. Használta a könyveket napi munkájában a jogász, a tanár, a diák, a háziaszszony, gyerek, felnőtt, idős. Megnyugdíjasodván első (féléves!) dolgom volt, hogy a könyvtár állományát számítógépre vittem. E gályarab-munka során került elő többek között Vörösmarty *Szózatának* egy olasz fordítása az 1870-es évekből, néhány *Nyugat-évfolyam*, egy verskézirat Berda Józseftől, de ezek inkább kuriózumok. A gyűjteményből három nemzedék munkája nyomán könyvtár lett; minden könyvtárelépítő rajta hagyta keze nyomát (és ízlését, érdeklődését, pénztárcája pillanatnyi erejét) a gyűjteményen. A könyvtár előbb egy, majd több szekrényben, később külön polcrendszeren, aztán külön szobában terpeszkedett, megalkotóit kitűrással fenyegetve saját lakásukból.

A családi könyvtárak – lappangva vagy tudatosan – a család történetét őrzik lapjaik közt, a család ismereteiről és szórakozásairól egyaránt vallanak, a dédelgetett kedvencekről és a rejtegetni való kötetekről – alkalmanként. Valójában csön-des tanúi és őrzői a legkisebb közösség emlékezetének, a családjának, amelyből az ország, a nemzet épül fel. A családi könyvtárak együttese vajon kiadja egy nemzet közgondolkodását? Talán igen. Egyszer valakinek ezt is érdemes lenne felmérni.

Olvasnál ma már? – ezt a felzaklató erejű reklámszöveget a metrón észleltem, nevetnem kellett rajta. Ameddig szerény emlékeztem képes visszatapogatózni az időben, könyvek vettek körül, játékaim, kalandozásom tárgyai könyvek voltak, első elképzelt világ- és úrutazásaim serkentői és súgói hasonlóképpen. Nem voltam koravén könyvmoly, jártam kirándulni, úszni, egy időben még barlangászni is (!), a könyv mégis természetesen egészítette ki napjaimat. Később aztán már magam is szaporítottam a betűvel telerótt papírlapokat. Ha új ismerősökhöz vendégségbe mentem, az első volt, hogy titokban megvizitáltam, mekkora és milyen könyvtárunk van, a család megítélésében ennek komoly súlya volt. Ha valamelyik könyvkönyvszekrényen felvágatlan könyvet találtam (régbben volt ilyen), a család ná-

lam rossz pontot kapott. Ha viszont olyan könyv tekintett rám a polcokról, amit otthonról ismertem, azonnal volt összekötő kapocs, beszédtema.

A könyv számomra szórakoztatóbb szórakozás volt a mozinál, a bandázásnál, a focinál. A könyv ablak volt a világra, vagy legalább annak egy-egy kamrájára. Beleképzelttem magamat a Baradlay-fiúk helyzetébe, Tom Sawyer Amerikájába, később *A kiválasztott* különös középkori figurájába. Hittem vagy nem hittem az olvasottakat, inkább hihetőnek éreztem, vagy hiteltelennek – olvasás közben észrevétlenül kialakult bennem a kritikai érzék is.

Miért olvas az ember? Jól meghatározható célokért, amiket persze nem mindig gondol végig. Tanul, szórakozik, unatkozik és könyvvel tölti az idejét, dolgozik és a könyvet használja útmutatóul. Keres valamit, néha maga sem tudja pontosan, hogy mit, helyette talál mást, ami eltéríti érdeklődését, kiegészíti, vagy csak átrendezi a korábbi tudást.

A könyv szabaddá tesz! – ez itt az én reklámszövegem, nem hirdetem a metrón, de bizonyítani szeretném volt s leendő napjaim olvasmányjaival. A könyv a meghatározott környezet (ország, város, lakás) helyett a világ bármely korába és helyére elvisz, ha akarom. Egyszerre győz meg arról, hogy máshol is hozzám-hozzánk hasonló emberek élnek és küzdenek meg a maguk gondjaival, és arról, hogy a dolgokat, problémákat a miénktől eltérő módon is fel lehet fogni, gondolkodni róla. Mondhatnám tantárgyakra bontva: a történelem és a földrajz világába vezet el, vagy inkább azt hozza el nekem. De a fizikát is, a csillagászatot is, a természet törvényeit, titkait. Épp azért, hogy ne maradjanak titkok.

Az olvasás elsősorban olvasás útján terjed, amelyik családban van olvasó fő, ott valószínűbb az olvasó gyermek. Azért persze példa nélkül is sokan váltak olvasóvá; az egyéni keresés tévelygései talán ugyanolyan hasznosak, mint a könyveket kézbe adó másik kéz. A kezdő vagy ritkán olvasók legfőbb panasza, hogy nincs mihez kötniük a könyvet, „sötétben elemlámpaként ad csak némi világosságot” – mondják. Való igaz, a könyvek keresik egymást, új ismereteik a már olvasottakhoz társulnak, térben-időben előbb apró szigetek keletkeznek, a szigetek átintegetnek egymásnak, idővel összefüggő szárazföldrökké nőnek. Mielőtt új könyvbe kezdek, mindig „előolvasok”, a szerzőről, ha ismeretlen, életművén belül a könyv helyéről. És olvasás közben kéznél legyen a térkép! Hányszor említ a könyv másik könyvet, másik személyt, vagy helyszínt, vagyis az olvasást „tovább kell folytatni”, több irányba, más dimenzióba. Lassan kialakul az ember fejében valamiféle *olvasmányháló*, amibe az új könyveket már könnyebb beleilleszteni. Lassan? – évek alatt, egy élet alatt, vagy még akkor sem biztos, hogy erős és megbízható ez a háló, inkább csak orientál, netán egy új könyv esetleg összekuszálja, vagy átszövi az addig igaznak érzett hálót.

Az ember sokféle könyvet olvas, a szórakozás és a munka határvonala az olvasmányokban elhalványul. Egy történeti tanulmány, egy életrajz vajon nem szórakoztató-e egyúttal, egy útirajz vagy egy kalandregény nem mutathat-e be hitelesen valami egzotikus világot? És időnként az ember szívesen csörtet a tilosban, le-lekap nyáron, fáradtan, másnaposan a polcra egy-egy Agatha Christie-t, egy Simenont vagy egy Chandlert – egyet, maximum kettőt elolvas belőle gyorsan. Vannak panaszok az olvasással szemben: nincs rá idő, pénzkeresetre, kapcsolattartásra kell a figyelem. A panaszló számolja össze egyszer, mennyi időt tölt a televízió előtt, ostobaságokat fecsegő társaságban vagy házkörüli semmittevésben – ha en-

nek a tizedét töltené olvasással... *Nem látok olvasni* – mondják sokan, miközben járművet vezetnek, a tévét bámulják, gyerekek a számítógép előtt töltenek számlálatlan órákat. Az én szemem is bejárta már a számára kiszabott pályát, néha bizony hosszas kísérletet kell tennem a megfelelő kéztávolság megtalálásához – megteszem. *A nyaralás túl értékes, hogy olvasással töltssem* – mondja az egyik, *Nyáron végre elolvashatom a restanciámat* – szól a másik. Lehet választani a két vélemény közül. Én egyiket se választom, nyáron ugyanannyit olvasok, mit télen, és a két másik évszakban.

Gyakran fordul elő, hogy több könyv is hever körülöttem, félig olvasottan. Váratlan lehetőség, vagy hirtelen támadt érdeklődés letéteti kezemből a vastagabb könyvet, utazáshoz vékonyabbat választok, ami a kabátzsebben elfér. Időnként szigorú főszerkesztők kérnek ellentmondást nem tűrő tapintatossággal, írnék erről-arról, de azonnal. Az írást előzze meg olvasás! – úgy illik, veszem a „musz” könyvet és olvasom, hogy aztán írjak róla. A könyv átka gyakran utolér: a megírás után úgy füstölög ki a könyv a fejből, mintha sose láttam volna. Ilyenkor jöhet a félbehagyott első, második.

Egy olvasótárrsal (ő is főszerkesztő volt valamikor!) néhány éve különös együttműködő versenyt kezdtünk. Egész évben minden könyvet fölírtunk, amit elolvastunk. Mindent, bármi is legyen, de csak az utolsó betűig elolvasottakat, félbehagyott könyv nem szerepelhet szigorú listánkon! Az év lejártával megmutattuk egymásnak olvasmányaink címjegyzékét: hányról beszéltünk az év során, hányat vettünk kézbe egymás sugalmazására, ki miként vallotta be könyvcímekben évközi szellemi elkalandozását. A könyvlista az embert jobban jellemzi a röntgenfelvételnél: szelleme mélyére világít, az érdeklődés kalandútjait mutatja. A versenyt már évek óta folytatjuk. (Szigorú olvasótársam többször hiányolta olvasmányaim közül az idegen nyelvűeket, sőt tavaly a nyolcvankét kötetet kevesellte, „*Egy olvasó ember ne adja évi száz könyvnél alább!*” – szabta ki rám a szigorú szentenciát.)

Korunk óriása a számítógép... Gyermekkoromban (amely az 1960-as évekre esett) a számológép még „a burzsoá áltudományok trójai falova” volt, fiatalokromra (amely a ’70-es években virágzott) a computer általánosan mozdony méretű fémóriás volt, amely a gyárak, irodák, intézetek félreeső zugaiban rozsdásodott hozzáférés és használat nélkül. Felelt koromban (amely a ’80-as években robbant el) a gépek váratlanul megkisebbedtek, megkapták a Commodore (Parancsnok) nevet, és átvették világunk fölött a parancsnokságot. Én magam – bizonyosan nem egyedül – megöszülvén kezdtem kikopogtatni mindazt, ami a hazai iskolásoknak és a japán óvodásoknak már mind a kisujjában van. A számítógép lassan számítani kezdett...

E korszakváltó kezdemények után persze legtöbbször belekényszerültünk, beleszoktunk „a gép” ismeretébe, használatába. Mára kevés az olyan lakás, amelyben ne volna helye ugyanolyan nyilvánvalóan, mint a telefonnak, a televíziónak. Az írógépeket pedig levittük a pincébe, vázák és nipppek hordozója lett, vagy határon túli magyar könyvtáraknak ajándékoztuk.

A lustaság viszi előre a világot – ezt a rossz hangzású, de általam kedvelt bölcsességet mi sem bizonyítja jobban, mint a számítógép. A gép sokoldalúságát én ugyan csak töredékesen ismerem, de munkámat, napomat, szórakozásomat, kapcsolattartásomat a világgal, egy könyvtáróriással úgy találja elém, hogy mozdulnom se kell mellőle. A film, a zene, az irodalom, a posta, a vallomások szerelmi le-

velezés, a sürgöny és a csomag- és virágküldő szolgálat, a menetrend, az évkönyv- és naptárszerkesztés – mind ott rejtőzik abban az ujjnyi vastag (vékony!) lapocskában (és a kofferban, amely az íróasztal alatt dűnnyög). Az értők mindebből láthatják, mennyire szegényes komputerismeretem, de ha egyéb dolgaim volnának, a gép bizonyosan azokra is készségesen megoldást ajánlana.

Még a '70-es évek kezdetén hallottam a *global village* elnevezést, a *világfalut*, amit kezdetben nem érttem, aztán nagyképű arroganciának éreztem, ma pedig reggelenként így ülök le gépem elé: – *No, lássuk, mi újság a faluban?!*

Következetes, tiszta, csöndes, gyors – most pillanatnyilag kifogytam dicséretéből a gépnek. Amint bekapcsoláskor feltűnik a baktató zöld sárkány, az arany nyíl, a fejét csóváló kutyafigura, valami különös érzés fog el: ezt a szerkezetet a lelkes alkotók jókedvükben csinálták. És – nyilván – számítógép-matadorok ezrei rakták egymás mellé tudásukat, hogy újabb részletekkel gazdagítsák a már szinte megmérhetetlent. És egyre jobban érzem a különbséget a szakember, aki életét tette fel a gép fejlesztésére, és a használó között, aki a maga levelét, napi híreit, adóbevallását kéri szépen a géptől. Esetleg a pasziánszjátékot...

Van délelőtt, hogy tízszer is bekapcsolom, belekukkantok a Google-ba, adatot, nevet, mit tudom én, mit keresek, dohogok, hogy a gép kevesebbet ad ki a vártnál, hogy túl sokat ad ki. De még mindig egyszerűbb, mint fölkelni, fölmászni, leemelni, föllapozni, böngészni satöbbi. És hátha közben jött levelem, és nézzük meg Elvirát a hétvégi kalandtúrához, a fotóalbumból válogassunk képeket egy útirajzhoz. Mindehhez el sem kell mozdulnom helyemről, a gép készségesen adagolja a belekódoltakat.

És ott az irodalom, folyamatosan nő a képernyőről leolvasható művek mennyisége. A szépirodalmi kötetek százai–ezrei, a tudományos művek, történelmi és helytörténeti, a művek rengetegében eligazító irodalomtörténet. Egész életművek várnak a gépen is elolvasásra (most csak Jókai, Németh László vagy Szabó Magda életművét említem). A függőleges képernyő a szem számára nem feltétlenül olvasóbarát, legalább félóránként célszerű felkelni a géptől és egy újabb kávé engedélyezni magunknak.

Azért elfog időnként valamiféle... nem is tudom, minek nevezzem: töprengés, kétség, bizalmatlanság, olyasforma érzés, mint amikor a gyanútlan játékos váratlannul megnyeri a főnyereményt, és a kezébe nyomnak – egy oroszlánt. A gép (a gépem) többet tud, mint én. Tudásának csak a töredékét használom ki, amiképpen az ember az agykapacitása századrészét veszi igénybe élete során. Mi mindent tudhat még ez az egyre apróbb, néma óriás?!

És még kifogásokat támasztok vele szemben! Nem, ez nem igaz, ami nekem a gondom, arról a gép nem tehet. Ő eszköz, amely bárki kezében teljesít, kritikát nem gyakorol, önkritikáról pedig nem is tud!

A számítógép a napi munkában, a szokásokban, az ügyintézésben új világrendet alakított ki, már majdnem azt mondtam: az erkölcsökben is, pedig ez sem lett volna olyan nagy tévedés. Az asztalhoz láncol; ezt lehet kényelemnek nevezni (mert az!), és lehet a személyes emberi kapcsolatok elsorvasztásának mondani (mert bizony az!). Kézirat nincs többé, a hivatalok, a kiadók csak géppel írott-szerkesztett szövegeket fogadnak el, a szemét nem rontja senki többet mások kézírásával. Nem ismerem levelezőtársaim kézírása közül egyiket sem, mindegyikük azonosan írott és szerkesztett géplevelet küldözget. Pedig miből ismerszik meg a személy jobban, mint a kézírásból?! Én ma szent borzongással nézem Madách vagy Ady kézíratait

(még akár a fakszimiléjét is), ki lesz kíváncsi bármikor egy számítógépes levélre, amelyet felhasználva a virtuális papirkosárba dobnak. És a semmiben miként nézhet utána bárki egy levél, egy mondat, egy képlet hitelességének? Egyes szigorú szerkesztők már ma sem jelentetik meg írásainkat papíron, csak a képernyőn marad, vagyis a chipek közé rejtett semmiben. A komputerguruk közül olvasott valaki olyan könyvet, amelyet először ő nyitott ki, amelynek megcsapta a könyvszaga, amelyet lapozni élvezet, a műhöz illő könyvjelzővel ellátni illendőség, vagy amelyben a ceruzás aláhúzásokról tudom, hogy nagyapám kezevonása? Van-e otthon könyvespolca, szekrénye, szobája, amelynek közepén megállva, egy pillanat alatt megérzi, hogy egy könyve hiányzik, vagy máshová került? *Ez nosztalgia, elavult beidegzés!* – hallom, de hányszor. Nos, elavult beidegzés minden szokás, az említett erkölcs, az értékek megtartása, az emlékkörzés, a kultúra, az udvariasság, az emberi szóváltás. Ezekkel most hogy lesz?

A gép kijavítja a hibát, ez „bele van kódolva” – a *kód* a kor varázsszava. Egyéb-ként a tudás társadalmában több varázsszó lebeg, hat és működik, mint a legsötétebb középkorban. De a gép csak a gépi hibát javítja, a használatnak személyiségi joga (ez is a kódok egyike) beleírni lapos ostobaságot, sunyi aljasságot, megindokolatlan véleményt, megismételni a már leírtakat, oda nem illőt írni, csak azért, hogy lássa a nevét (vagy a neve helyett használt bébigügyögést). Sose látott-hallott fantomok keresnek meg tegező formában, és biztatnak, hogy nevezem őket barátainak. Tudják vajon, mi a barátság? Botrányos helyesírás, nyelv és nyelvtan nélküli beszélők árasztják el szósorokkal a képernyőt, mintha bukott diákok fogtak volna össze, hogy „háromszor verik az iskolán vissza” nyelvtanóráik kudarcait.

A számítógép gazdag világ, és amiként a valóságos világ a szélein lehajlik, és szemünk elől eltakarja a távolabbi tájakat, akként rejt (és tár fel készségesen) a számítógép is egyre újabb lehetőségeket. Aki pedig a kezem írására továbbra is kíváncsi, annak a kedvéért üres papírt emelek ki a nyomtatóból, kézzel rovom rá soraimat, borítékba csúsztatom, végignyálazom a ragasztós sávot, a borítékot megcímzöm, a postára viszem, kiállom soromat, megfizetem a postagalambot, hazatérek, és izgalommal várni kezdem a válaszlevelet. Azért ez sem rossz multság!

A fiatalok nem olvasnak, ha olvasnak, vackot olvasnak! – alkalmanként előkapható mondat ez, bizonyítani nem szükséges, se az igazságát, se az ellenkezőjét. A mondatot zsebre dugva, megkérdeztük az érintetteket.* Ők száznegyvenen készséggel válaszoltak, jót-rosszat, a remélt választ, alkalmanként meghökkentőt. Amit mondtak, rájuk jellemző, de talán *nem csak* rájuk.

Mesén nőttek fel, szülői-nagyszülői mesén, akár két korábbi nemzedék mesekönyvein, a családi elbeszélések majd' százévnnyi történelmet, emléket kapcsoltak a mesék közé. (És akinek nem meséltek, ahol nincsenek nagyszülők, szülő is csak egy, a múltat pedig végképp eltörölni kívánják? – ötlik fel bennem a kérdés, de nem nehezítem a kérdezettek helyzetét. Meg a magamét sem.)

Könyv, hány könyv és milyen? – nagy a bizonytalanság. Van képeskönyv, lapozgató, kifestő (sőt, újabban már rágcsálható könyv is van!), mesékre nyírt Grimm- és

---

* A felmérés egy budai gimnázium hat osztályában készült a közelmúltban. Mivel nem reprezentatív olvasásszociológiai vizsgálatról van szó, a szerző csupán általánosítható következtetésekre utal e helyütt. (A szerk.)

Andersen-kötet. És Disney-füzetek, képregények, végtelenített sorozatok, amelyeket a gyermek képtelen és nem is akar széjjelválasztani. A könyvet nem szerzője nevével ismeri meg, inkább a cím, a sorozat, a borító alapján. Szöveg és kép egybefolyik, de egyre inkább a kép dominál. Már csak azért is, mert ami képes, az tévészerű! Maga se tudja hamarosan, olvasta-e a könyvet, vagy a tévében látta-e a filmet. Inkább összekötöni akarja a kettőt, mintsem szétválasztani. Mindez még iskolás kor előtt, az évek számával a kínálat tovább növekszik. A megkérdezett fiatalnak válogatnia sem kell, önmagát kínálja az írott és az íratlan szó, a hangzó és az üvöltő zene, az egyszemélyes és a közös szórakozás, sport, társasjáték, iskola mellett vagy helyett, mozi, színház, akármi. Csak egyedül ne legyen önmagával, csak nehogy kívülről áradó program nélkül maradjon, nehogy kivonja magát a fogyasztásból és a közösségben való önfeladásból. Csúnya szavak? Csúnyák. A világhírű kultúráguru így fogalmazott: *Szórakozzuk halálra magunkat!* Azért ez túlzás, olvasnak fiataljaink, keveset, többet, rengeteget. Nagy a szóródás, nagy a különbség. Akik feleltek a kérdésekre, nem az átlag gyermekei, ők „a hegyen laknak”. De a kérdések bátran feltehetőek minden fiatalnak, ők még készségesen válaszolnak, többnyire az igazat.

Olvassák az irodalmat, a valódit, és utálják az unalmast, vagyis, amit unalmasnak kiáltanak ki. A kötelező olvasmány eleve bizalmatlanságot kelt. Miközben meghökkentő szakkönyveket sorolnak fel olvasmányukként. Ajándékba egyre kevesebben kérnek és kapnak könyvet, még kevesebben olvassák el a kapott könyvet, mások maguk súgnak a Jézuskának, és a könyv a karácsonyi főajándék. Az iskola nem az a hely, ahol könyvekről beszélgetnek, a tanárok könyvajánló szerepéről alig szólnak.

Harmincöt címes listát tárltunk nekik, amelyet inkább a klasszikusnak érzett ifjúsági művekből állítottunk össze, a válaszok egyenletesen oszlanak meg, a művek nagy része mintha elfogadható volna számukra. Melléesszük az ő olvasmányaikból készített másik listát, több száz tétel, sok szélsőséggel, nagy szóródással. A tegnap ponyváit ugyanúgy megélik a holnapot, mint a neoromantika új eposzai. Hogy volna családi könyvtár, vagy akár „könyvtár a lakásban”, legtöbben tagadják, miközben „bevallanak” többszáz-többszáz kötetes házi gyűjteményt. A könyvtár számukra elsősorban az országos, városi, intézményes könyvállományt jelenti. A nem-olvasók, a könyv nélkülközösi és elutasítói azért itt is jelen vannak, megvallják, hogy a könyv nem játszik szerepet életükben, és mindettől nem érzik rosszul magukat. Megváltozott világ megváltozott gyermekei ők, számukra a fogalmak sem föltétlenül azt jelentik, mint a kérdezőnek.

Miközben a könyvről és az olvasásról akarunk szokásokat és törvényeket megfogalmazni, tudnunk kell (tudjuk!), hogy a könyvvilág termékeinek egyre kisebb töredékét képes az ember áttekinteni, megszerezni, hát még elolvasni. De erről már régen lemondunk. Hitelesnek érzett életművek újabb köteteit elolvassuk, hogy igazolást nyerjünk a bizalomra. Válogassunk bátran (és módjával) napjaink sikerkönyvei közül (a Harry Potter első három kötetét érdeklődéssel olvastam, annyi aztán elég is volt belőle); ami tetszik, ajánljuk gyermekeinknek, és fogadjuk el az ő ajánlásait is. Olvassunk minden nap, a könyv ott legyen a kezünk ügyében, bátran valljuk meg ezt az olthatatlan vonzalmunkat az írott szó és a lapozható könyv iránt. És erősítsük meg, amit egyszer már biztosnak éreztünk: vegyük kézbe időnként az alapl műveket, gondoljuk azt: talán mi vagyunk az utolsó olvasói.

Lukáts János